
Márton László

A LITERATUREXPRESS UTASA

Kovács András Ferencről

Diákkoromban, az 1980-as évek elején jártam néhányszor Kolozsvárott. Az utolsó ilyen kirándulás során a főtéri könyvesboltban kezembe akadt egy vékony verseskötet: *Tengerész Henrik intelmei*. Fedőlapjára oda volt nyomtatva, hogy a költő 1959. július 17-én született Szatmárnémetiben, vagyis majdnem pontosan velem egyidős, és hogy a helybeli 5-ös számú Ipari Líceumban érettségizett 1978-ban. Ezt az információt akkoriban, huszonnégy évesen viccesnek találtam. Nem tudtam, hogy valójában elfojtott jalkiáltás. Az 5-ös számú Ipari Líceum volt azelőtt a Kölcsey Ferenc Főgimnázium, a szatmári református gimnázium jogutódja, a partiumi magyar nyelvű oktatás egyik fellelvára. A Ceaușescu-rezsim sivár névadásának mégoly rövid felemlgetése is tiltakozás volt a színvonalas középiskola – és általában, a romániai magyar művelődés – lezüllesztése ellen.

Aztán, belelapozva a könyvbe, az a semmi máshoz nem hasonlítható érzésem támadt, amely az elmúlt negyven évben is csak ritkán fogott el pályakezdő kötetek láttán: *ez itt egy óriási tehetség*. Nemcsak érdekes, nemcsak ígéretes, nem is egyszerűen csak jó, hanem ez itt egy *nagy* költő, már kezdeteiben is az. És most a véletlen ráirányította a nemzedéktárs olvasó figyelmét.

Ma már úgy látom, hogy nem volt ez egészen véletlen, de kétségkívül szerencsémnek tarthatom, hogy már jelentkezésekor felfigyelhettem Kovács András Ferenc, azaz KAF költészetére.

KAF már ebben az 1983-as Forrás-kötetben is teljes poétikai arzenállal lépett a porondra. Már ekkor megfigyelhető sok fontos későbbi jellegzetessége: a próteuszi sokarcúság, a formai mindentudás, a játékoság, a pátosz és az ironia macska-egér játéka, a régi és modern kultúrákban való elképesztő jártasság, az „aere perennius” önérzete, a lepkekönnyű gyöngédség, a maró szarkazmus és a bömbölő, már-már publicisztikus asztalcsapkodás – ez így mind együtt. A vissza-visszatérő kifigurázó hajlandóság és az állandó komolyan vétel, mármint a költészet és a költői mesterség komolyan vétele.

A hosszú – KAF esetében négy és fél évtizedes – alkotói pálya egyik legnagyobb dilemmája: fejlődni és ugyanakkor megőrizni önmagunkat. Egyrészt alakulni, bővülni, gazdagodni (mint Weöres) vagy aszketikusan szegényedni (mint Pilinszky), továbblépni a kimerülő alkotói korszakból a következőbe, másrészt megőrizni az alkotói habitus folyamatosságát és önazonosságát.

KAF a gazdagodó költők asztaltársaságához tartozott, de ahogy folyamatosan növekedett költői kapacitása, úgy a fönti dilemma is egyre súlyosabb gondokat okozott neki. Azt hiszem, nemcsak poétikai kedvtelésből, hanem ennek áthidalása végett is hozta létre vagy találta meg költői alakmásait, Lázary René Sándort, Caius Licinius Calvust, Alekszej Pavlovics Asztrovot, Konsztantinosz Kavafiszt és a többieket. Kavafisz létező személy volt létező életművel, Calvus létező személy volt nem létező életművel. Asztrov nem létező személy volt (ámbar ki tudja), és KAF könnyen (ámbar ki tudja) megszabadult tőle, ő a teljes KAF-életműben múlt epizód maradt. Lázary szintén nem létező személy volt (ámbar ki tudja), és KAF képtelen volt megszabadulni tőle. Már 2000 nyarán mondta nekem, hogy „a Lázaryt”, mármint a Lázary-versek csoportját mihamarabb le akarja zárni. Ezt a rákövetkező huszonhárom év során sokszor elismételte. Utolsó telefonbeszélgetésünk nagyjából százhusz percében, tavaly december 23-án, péntek este hét és kilenc között annak a vélekedésének adott hangot, hogy ez a feladat, Lázaryt lezárni, meghaladja az erejét és a hátralevő idejét.

Viszont ő nem volt lemondásra hajlamos személyiség. Ugyanebben a beszélgetésben néhány perccel később már azt mérlegelte, hány kötetben lehetne kiadni Lázary összegyűjtött műveit, és milyen tanulmányban vázolhatná ő, KAF Lázary pályáját és költői fejlődését. És hány évre volna szüksége neki, KAF-nak (amikor, ma már tudjuk, nem egészen egy hete volt hátra) ahhoz, hogy mégiscsak lezárhassa „a Lázaryt”.

Calvus fiktív életművét sem volt képes lezárni, de másképpen volt erre képtelen, mint Lázary esetében, ahogy Lázary költészete is másképpen fikció, mint a Calvusé. Lázary a maga nem létező mivoltában nyakig benne áll az erdélyi magyar és az ősszmagyar hagyományban (mint KAF), franciás műveltsége van (mint KAF-nak), és indíttatást érez, mint az őt kitaláló költő, hogy egyszerre szárnyaljon a sztratoszféráig, és rúgja szét a faluvégi sárba süppedt jelenkori kocsmát. Lázary olyan regényhős, aki ontja magából a verseket, viszont nincs megírva az a regény, amelynek központi szereplője lett volna. Ellenpélda: Weöres Sándor, ha kissé vázlatosan is, megalkotta Lónyay Erzsébet, azaz Psyché életrajzi regényét, miközben engedélyezi

hősnőjének, hogy verseket írjon, mi több, hogy létrehozzon egy karcsú, de teljesnek ható életművet. Lázáry életműve nem karcsú és nem érződik teljesnek, ellenben ő maga olyan mértékben visszaél a KAF-tól kapott versalkotási engedéllyel, annyira fejére nő száz évvel későbbi kieszelőjének, hogy alkotói értelemben szinte már megfojtja.

Természetesen KAF tervei között szerepelt az is, hogy egyszer majd megírja Lázáry René Sándor kritikai életrajzát, és elhelyezi benne a műveket, valamint a művek valóságreferenciáit is. Csak hát ebből, tudomásom szerint, nem lett semmi. Másképpen szólva: minél inkább megengedi a szerző (KAF) hősének (Lázárynak), hogy ő maga is szerzőként lépjen fel, annál kevésbé engedi meg a hős a szerzőnek, hogy beillesse az ő, Lázáry személyiségét és életét egy egységes narratív struktúrába.

Calvus-szal más a helyzet. Róla tudjuk, hogy Catullus kortársa és barátja volt, vagyis létezett. Azt is tudjuk, hogy akik olvashatták a verseit, jelentős költőnek tartották. Mi viszont, ma élő emberek és mai magyar olvasók nem olvashatjuk és nem ítélni tudjuk meg ezeket az alkotásokat. KAF helyettünk teszi meg ezt. Amikor saját invenciójából rekonstruálja ezt az elveszett életművet, úgy tesz, mintha megírná. Pedig nem ír, hanem olvas. Olvassa azt, ami (mások számára) olvashatatlan.

A problémát némileg tovább bonyolítja, hogy KAF magyarul olvassa Calvus verseit, noha ezeket Calvus – az irodalomtörténeti valóság és a költői fikció szerint egyaránt – latinul alkotta meg. KAF versolvasása akkor lenne hiánytalan, ha Calvus verseit latinul is megverselte volna, a neoterikus költők Cicero korabeli jellegzetes latinságával, és egy olyan kétnyelvű Calvus-kiadást hozott volna létre, amilyen a Devecseri Gábor-féle legenda Horatius Noster volt. Csakhogy ez már nem KAF alkotói portréjának újabb vonása, hanem egy meg nem írt Borges-novella ötlete, ahogy annak a lehetőségnek felvetése is, miszerint Devecseri írta, természetesen KAF utólagos hatására, Horatius összes költeményének latin eredetijét is, valamikor az 1950-es évek elején. (És persze ezek szerint az egész Horatius-recepció, a római császárkortól a szocialista realismusig, Devecseri zabolátlan alkotói képzeletének szülötte. Berzsenyi Dániel és Vályi Nagy Ferenc ódaköltészete határeset.)

Calvus fiktív életművét – nem úgy, mint a Lázáryét – KAF igenis befejezhette volna. Megvolt benne mind az erre irányuló szándék, mind pedig az a fajta szerzői erély, amelyet Lázáryval szemben nem tudott kifejteni. A tavalyi csikszeredai könyvvásáron (és utána telefonban többször) mondta nekem, hogy „a Calvus” kilencvenöt százalékban készen áll, egy-két – na jó,

tíz-tizenkét – megírandó Calvus-versen kívül „már csak” a filológiai apparátus hiányzik.

Ehhez viszont segítségre szorult (volna). A segítség azonban, rajta kívül álló okokból, éveken át késlekedett. Így pedig, nem is annyira a segítő szem és kéz, inkább az a vezető magyarországi könyvkiadó, amelyre tartós dicsőség háramlott volna a kommentált Calvus Összes megjelentetéséből, e tekintetben örökre lekéste KAF-ot. Öröm az ürömben a BookArt *Névtelen cserépdarab* című, igényesen tipografált KAF-kötete, amely szűk, de így is teljesnek érződő keresztmetszetet ad Calvus verseiből. Ezt KAF látta, dedikálta, örült neki.

Calvus esetében a költő dolgát a fordítás fikciója is nehezíti. Ez, érdekes módon, jóval kevésbé volt KAF számára probléma Kavafisz és Asztrov költészetének kitalálásakor. A Kavafisz-korpuszban minden KAF-szöveg kiindulópontja egy-egy létező Kavafisz-vers, amelynek első sorait KAF franciából költötte át (hogy ne kelljen a magyar fordításokat átvennie), majd pedig a magyar versszöveg, André Ferenc szavával, „letér a pályájáról”. Asztrov alakjának konstruálásakor pedig észrevehetően ügyel rá, hogy az alakmás ne legyen olyan nyilvánvalóan alteregó, mint például Baka István életművében Szytepan Pehotnij. Emiatt könnyedén és felszabadultan írja meg az Asztrov-kötet végén álló élet- és pályarajzot, ízelítőt adva nem létező (de így is kitűnő) elbeszélő prózájából.

A Calvus-életmű létrehozásakor azonban láthatta volna, ha akarta volna látni, hogy a fordító másképpen viselkedik a szerzővel (különösen az elvesztett életmű réges-rég halott szerzőjével), mint a szerző hőse, beleértve a lírai hőst is. A fordító nem a közelség-távolság dilemma révén, hanem a szövegen keresztül kényszeríti rá akaratát mind a szerzőre, mind pedig a célnyelvű olvasóra. Jó esetben úgy csapja be ezt is, azt is, hogy párbeszédet folytat velük (KAF tudta – sokat beszélgettünk erről –, hogy a halott szerző legalább annyira párbeszédképes, mint az élő), rosszabb esetben úgy, hogy vagy egyáltalán nem ad útbaigazítást, vagy nem a megértéshez szükséges tudnivalókat nyújtja.

KAF költői szuverenitásának egyik jelét látom abban is, hogy nemigen vet számot ilyesféle fordítói problémákkal, főleg azzal nem, hogy a szövegértelmezési dilemmák többé-kevésbé szétmarják vagy legalábbis eltakarják magát a lefordítandó szöveget. Talán ezért is nincs neki olyan volumenű műfordítói munkássága, mint – mondjuk – a Nyugat költőinek Kosztolányi-tól Tóth Árpádig, Babitstól Szabó Lőrincig. KAF-ot nem az empátia hiá-

nya tette alkalmatlanná arra, hogy folyamatosan teljesítő műfordító legyen, hanem ennek ellenkezője, az empátia túltengése.

Átültetni Calvus verseit a semmiből a valamibe. Leakasztani a falról, mint egy bekeretezett rézmetszetet, Asztrov költői univerzumát. Új irányokba csatornázni Kavafisz lírai impulzusait, úgy, ahogy az alexandriai kereskedőivadék nem írta meg, noha kétségkívül megírhatta volna őket. (Vagy mégsem.)

A költői alakmások forगतagában maga KAF is, a sajátjának nyilvánított KAF-versek alkotója egy alakmás lesz a többiek között, méghozzá eredetiségben nem is könnyű felvennie a versenyt a többiekkel. (Ez lehet az egyik oka annak, hogy nem szerette, ha barátai KAF-nak szólítják első keresztneve helyett, noha kimondottan élvezte, hogy az egybeolvasott három kezdőbetű áruvédjeggyé vált. Önmegszólító verseiben is KAF-nak címezte magát. „Mocsok KAF-ocska, / Bújj kádba, habba” – írja egy Villont fordító Weöres Sándort újraíró rondójában. Egy időben „KAFKA” felirattal és képmással ellátott pólót viselt – talán több példányt is szerzett belőle –, mintegy utalva rá, hogy a világhírű prágai szerző is az ő nevét viseli, kicsinyítő képzővel.)

*

Sok személyes emlékem van róla, közeli barátom volt. Már csak ezért is nehezemre esik tárgyyszerűen értékelni a költői teljesítményt vagy mérlegelni a helyi értékű megoldásokat. Másfelől az anekdoták, sztorik pusztá felemlítése eltorzítaná a portrét, és ellaposítaná a róla szóló beszédet.

Szükséges volna, hogy valaki hozzáértő megírja KAF kritikai életrajzát, méghozzá minél hamarabb, amíg még nagyrészt élnek, akik ismerték. Ebben a munkában azt kellene látnunk – nekünk, barátainak, munka- és útitársainak, olvasóinak –, mi volt életének a tétje, és milyen princípiumok irányították a sorsát. És szükséges volna, lehetőleg az életrajz mellett, egy KAF-monográfia is, a most már lezárult alkotói pálya ismeretében. Ez utóbbi pedig akkor lenne teljesen megismerhető, ha sor kerülne a hagyaték szakszerű feldolgozására. KAF az utolsó években már nem sokat írt; rosszkedvvel és testi nyavalyákkal küszködött. De még ekkor is rengeteg ötlete és terve volt, és elképzelhető, sőt valószínű, hogy ezek egy részét feljegyezte.

Végül és főleg, szükséges volna KAF összes műveinek megjelentetése. Ez nyilván sok fáradságba és pénzbe kerülne; a szövegváltozatok és a lezáratlan versfolyamok nehéz filológiai problémákat vetnének fel. Ezt a munkát azonban el kell végezni, méghozzá, ismétlem, minél hamarabb. Előfordult

már a magyar irodalom történetében, hogy egy költő, kevéssel a halála után, eljutott az összes műveig. Ha már életében nem jutott KAF-nak ilyen kiadás (pedig szerette volna), legalább elhunyt után jusson az olvasóknak.

KAF költészetének alapegysége a versötlet volt. Amilyen sűrűn és könnyedén szórta az ötleteket, olyan szigorúan rostálta is őket, és éppolyan fegyelmezetten látott neki a kidolgozásnak. Egyszerre volt spontán és tudatos. Hangulatember volt, aki csak jókedvében tudott és akart dolgozni, de mély depressziójában is könnyű volt jókedvre deríteni.

Egyszer felidéztem neki Vas István emlékiratának azt az epizódját, amelyben a fiatal Vas egy hajnali bordélylátogatás során (történetesen aznap, amikor első felesége, Nagy Etel meghalt) belebotlott a kifelé igyekvő Halász Gáborba, aki részegen ezt rikoltozta: „Kinozni kell a nőket!” Így, rövid i-vel. Ez a rövid i fogta meg őt leginkább. Mondta: de hiszen ez így egy szabályos anakreóni verssor! Elhatározta, hogy ír egy teljes anakreóni verset, amely ezzel a sorral kezdődik. A második sorig jutott el (noha még évek múlva is vissza-visszatért az ötletre): „Kinozni kell a nőket, / de hát a nők kinoznak!”

Vas István eltöprengett: ugyan miféle takargatnivaló titkot fecsegett ki Halász Gábor részeg fejjel azon a hajnalon? Én pedig azon töprengök e sorok írásakor: ugyan mit árult el KAF, nem is akarata ellenére, a nőkhöz való viszonyáról ebben a kétsoros töredékben, különös tekintettel három rossz házasságára?

Erről majd a kritikai életrajz fog beszámolni. Tény, hogy a második sornál nem jutott tovább, és nem azért, mintha nem tudott volna kirázni a kisujjából akárhány anakreóni verssort.

Elképesztően széles körű ismeretei voltak. Nemcsak az irodalomról és általában a művészetéről: mindenről, ami érdekelte. Botanikáról, geológiáról, erdélyi helytörténetéről. De Normandia partvidékén is otthonosan érezte magát, pedig ott talán sohasem járt. Megállás nélkül sorolta azokat a román vagy kora gótikus katedrálisokat, amelyekre hozzáértő szemmel ráismerhettünk Proust regényfolyamában. A járvány első hónapjaiban hosszasan beszélgettünk telefonban a római köztársaság működési zavarairól. Akkoriban olvastam újra Mommsen nyolckötetes munkáját, és fedeztem fel az interneten az elveszettnek hitt kilencedik kötetet. Ez utóbbit röviden összefoglaltam neki. Ma is fülemben cseng a hangja, ahogy megszólal a vonal túlvégén: „Azért a Cicero egy nagy gecí volt!” Így zajlottak ezek a beszélgetések, divergensen oszcillálva a marosvásárhelyi Laci Csárda étlapja és a százánida birodalom hanyatlása között, beleszöve személyes, nem ritkán családi

ügyeket, megfűszerezve hosszabb kesergésekkel a romániai magyar közélet miatt, mennydörgőn kikelve a pályakezdő költők poétikai (valóságos vagy vélt) járatlansága ellen.

Szenvedélyesen gyűjtötte a régi képes levelezőlapokat. Magát a gyűjteményt nem láttam, viszont egy-egy beszerzőútjának friss trófeáit megmutatta. Ez volt az a szenvedélye, amelyet nem osztottam és nem értettem, noha imponált nekem. Talán olyan elérhetetlen világokba kínáltak átjárást vagy csak bepillantást ezek a töredezett szegélyű, kifakult fényképek (néha litográfiák), amelyek úgy tárultak a szenvedélyes gyűjtő elé, mint Csáth Géza írói univerzumában a varázsló kertje.

Színházi környezetben nőtt fel. Apjától, a rendezőtől és anyjától, a színésznőtől egyaránt örökölhette a személyiségére jellemző teatralitást. Utólag úgy látom: jól állt neki. De azért néha túltolta egy kicsit.

Kovács Ferenc következetesen „KAF”-ként emlegette fiát, ezzel is jelezve, mennyire büszke rá, és egyáltalán, hogy tudomásul veszi fia KAF mivoltát. Elekes Emma számára viszont „Andriska” volt, én legalábbis így hallottam, értésére adva a jelenlevőknek, hogy a költő, hiába magasabb egy fejjel nála, attól még az ő szemében kisfiú marad. És igen, láttam KAF-ot nem egyszer, nem kétszer az ellágyulás, elgyengülés perceiben, amikor szeretetre, gyengédségre, kényeztetésre vágyó kisfiúnak mutatta magát.

Máskor viszont a rettenthetetlen, bátor vitézt adta elő, méghozzá hitelesen. Ismeretségünk harmincegy éve alatt sohasem tapasztaltam, hogy bármitől is megijedt volna. Körültekintőnek láttam időnként, gyávának vagy félnéknek soha. Ügyesen forgatta a ríposztokat, suhintó mondatai voltak, ha kellett.

Egyébként ügyesen forgatta a kardot is. Egyszer együtt voltunk a kelet-pomerániai Malborkban, régi német nevén Marienburgban, ahol valaha a Német Lovagrend központi vára volt. Rommá lőtték, visszaépítették, de ezt majd máskor mondom el. Különös kontraszt feszült a középkori, gótikus (egyszersmind a visszaépítés miatt vadonatúj) lovagvár és a háborúban porig rombolt kisváros helyén épült szovjet típusú, lepukkant panellakótelep között.

Itt, a lakótelepen működött a helybeli hagyományőrző egyesület, amelynek tizenéves tagjai csillogó páncélban, kivont karddal kiáltozták hol lengyelül, hol tört angolsággal, hogy várják azt a daliát, aki hajlandó bármelyikükkel párviadalra kiállni. Több se kellett KAF-nak: felcsatolt egy mellvértet és egy sisakot (ott heverték a fűvön a hadieszközök), kardot ragadott, és odaállt a legerősebbnek látszó, kardjával legijesztőbben hadonászó srác elé. Ösz-

szecsaptak, és, hogy rövidre fogjam, a hagyományörző helyi erő csakhamar hátrálni kezdett, majd, miután KAF kiütötte a kezéből a kardot, megfordult, és futásnak eredt.

Elképedésem határtalan volt. Utóbb KAF elmondta, hogy éveken át vívásra tanította a marosvásárhelyi színészeket, így tehát érthető, hogy a malborki lakótelep leventéjével is könnyen elboldogult.

Félelmet sohasem láttam az arcán, zsigeri elszörnyedést igen. Igaz, csak egyszer. Erre Kalinyingrádban, régi nevén Königsbergben került sor, de hát a posztszovjet katonai barakkváros még annyira sem azonos Immanuel Kant középkori hangulatú szülővárosával, mint a malborki lakótelep a nagyrészt lerombolt marienburgi kereskedőházakkal.

Kettesben csatangoltunk a kietlen sugárutakon (nem volt könnyű megszabadulni a hivatalosnak minősülő, kéretlen orosz kísérőktől), én pedig meséltem KAF-nak, amit tudtam a háborús pusztulás előtti keletporosz fővárosról. Immanuel Kantról nem beszéltem. Csak körbementem a betonkockákon: egész életében ki sem mozdult erről a helyről. Bővebben szóba került:

A königsbergi költői kör, élén Simon Dachhal.

A „Muzsikáló Töklugas” és az ott rendezett hangversenyek.

A königsbergi hidak híres gráfelméleti problémája (az egykori hét hídből csak ötöt építettek vissza, így az eredeti feladvány jelenleg csak papíron létezik).

A fejedelmi kastély és annak legendásan gazdag képtára (a műgyűjteményt a szovjet frontharcosok felprédálták, a kastély túlélte a háborút, és csak 1979-ben robbantották fel, állítólag Alekszej Nyikolajevics Koszigin utasítására. Ma már jogos a kérdés: na és ő meg ki a kutya füle volt?)

Látva, hogy KAF-nak egyre rosszabb a kedve, fel akartam vidítani. Itt jegyzem meg, hogy a kalinyingrádi epizód, akárcsak a malborki, a „Literaturexpress 2000” nevű íróexpedíció állomása volt, és a kéthónapos utazást többek között azzal tettük elviselhetőbbé, hogy különböző infantilis tréfákkal szórakoztattuk egymást. Mondtam neki – merő tréfából, persze –, hogy a szívünknek olyannyira kedves észak-erdélyi városok is nézhetnének ki ugyanúgy, mint az ezredvégi Kalinyingrád. Például Marosvásárhely. Vagy Kolozsvár. Elvégre ott is megfordult a szovjet Vörös Hadsereg. Csak éppen a személyi állomány nem kapott engedélyt sem az említett városok lerombolására, sem teljes körű prédálásra. De kaphatott volna.

Ekkor ült ki az arcára az elszörnyedés. Mindaddig azt hittem: retorikai túlzás, ha azt mondjuk valakire, hogy elzöldült. Akkor viszont úgy láttam

(meglehet, csak a borús, hűvös idő ólomszürke fénye miatt), hogy valóban zöldes árnyalatot öltött az arca.

De akkor már nem volt megállás. Kaján kíméletlenséggel folytattam: vagy akár Bécs is nézhetne ki pontosan így. Ott is lerakta névjegyét a megszálló szovjet hatalom. Képzeld el Andrej Kravcsenko vezérezredest, amint a hatodik páncélos hadosztály élén szemlét tart a Kunsthistorisches Museum-ban, és kijelöli idősebb Pieter Brueghel *Bábel tornya* című festményét, hogy abból készítsenek számára terepszínű harci ködmönt.

A „ködmön” szó hallatára KAF-ot végképp elfogta a testi rosszullet. Már nem annyira zöld, inkább szürke volt az arca, és öklendezni kezdett. Figyelmeztetem: a posztszovjet kalinyingrádi lakosok nem fogják észrevenni, hogy id. Brueghel alkotása miatt aggódik, hanem azt hiszik majd, hogy már kora délelőtt berúgott.

Ami a berúgásokat illeti... Na de várjunk csak!

KAF még évek múlva is emlegette a Brueghel-festményből szabott harci ködmönt, nagy nevetés közepette. A rákövetkező szigligeti JAK (József Attila Kör) táborban improvizált egy rondót vagy talán ritornellt, amelyben szó esett Kravcsenko tábornokról és a nyelvek összezavarodását ábrázoló harci ködmönről. A rím kedvéért még „A Szovjetunió Hőse” érdemrendet is rátűzte az épülő toronyra. Ettől mindjárt jobb kedve lett. Rosszkedve pedig azért volt, mert akkori magyarországi kiadója kihagyott húsz verset akkoriban megjelent gyűjteményes kötetéből.

Kénytelen vagyok megállapítani: magyarországi kiadóival nem volt szerencséje sem az ezredfordulón, sem később.

Mielőtt elmesélnék néhány dolgot a „Literaturexpress 2000”-ról, illetve KAF-ról, amint száznyolc író, továbbá ismeretlen számú újságíró és logisztikai kíséző társaságában nyugatról keletre átrobog Európán, elmondom egy megfigyelésemet.

KAF, minden tősgyökeres erdélyiségével és partiumiságával együtt, világpolgárnak érezte magát. Joggal. Ugyanakkor ott bujkált a személyiségében némi vidékiség is. A Kolozsvár és Debrecen vagy Dortmund és Hannover méretű nagyvárosokban még jól érezte magát, a sokkal nagyobbakban már nem igazán. Nem jártam vele együtt New Yorkban, Sanghajban vagy Tokióban, ezért elképzelni sem tudom, hogy ilyen gigantikus épület- és embervadonokban hogyan viselkedett volna. Azt azonban láttam, hogy Madridban éppúgy elveszve érezte magát, mint Szentpétervárott, Varsóban éppannyira, mint Berlinben. De még Budapest is lötyögött rajta egy kicsit.

Párizsban és Brüsszelben fel volt dobva, Bordeaux-ban és Lille-ben pláne. A francia nyelvismeret kiegyensúlyozta a végekről érkezetttség tudatát. E tekintetben fontos mintája volt Ady (akinél, melleleg szólva, nyilván sokkal jobban tudott franciául). A Bordeaux-tól délre fekvő Malagarban, François Mauriac egykori kúriájában, a Nobel-díjas író porcelán mosdótáljának friss rózsaszirmokkal díszített vizében nézegetve tükörképét, úgy vélekedett, hogy a *Viperafészek* szerzőjével egy tálból tisztálkodni jelenti a valódi katharizist. (Ezzel szemben Garaczi Lászlót a kastélypark sétányának hosszúkás, fekete kavicsai nyűgözték le. Állítása szerint már a *Pompásan buszozunk* írásakor is arra vágyott, hogy Mauriac sétányának szabályos alakú, mélyfrancia kavicsai koptassák a mondatait.)

Lisszabonban ragaszkodott hozzá, hogy kísérem el a mintegy százhusz kilométerre fekvő Batalhába, a Győzedelmes Szűz Mária kolostorhoz. Önállóan vonatjegyet váltani és egyedül odautazni nem volt hajlandó.

Madridban akart írni egy verset V. Károly óragyűjteményéről és egy másikat a császár utolsó órasmesteréről. Azt állította, hogy a Prado parkjában képtelen volt megkülönböztetni a gombákat az elhajigált parafadugóktól.

Útközben írt egy tudósítást egy francia napilapba, ennek honoráriumából, amelyet csodával határos módon még a vonaton, azonnal megkapott, vett Párizsban, a Szajna-parton egy csomó régi levelezőlapot. Mutatta őket, és magyarázta, melyik miképpen illeszkedik majd a gyűjteményébe. Párizsban kézenfekvő lett volna, hogy Ady Endre pózát öltse magára, de ő azokban a napokban inkább a számkivetett Szomory Dezsővel azonosult.

Brüsszelben lámpaláza volt, kislányával készült találkozni, aki ott élt az anyjával, KAF első feleségével, és akit az apa már évek óta nem látott. Az 1990-es években szép, szereteteli, fájdalmas verseket írt a gyerekről és a gyerekekhez. Nem tudom, hogy a címzett, serdülőként vagy felnőttként olvasta-e őket, és ha igen, mit szólt hozzájuk. Annyi biztos, hogy KAF eufórikus lelkiállapotban érkezett vissza a nem túl hosszú találkozóóról. Nem győzte ecsetelni a kislány szépségét és kedvességét. Elhitette velem is, önmagával is, hogy visszakapta mindazt, akit-amit elragadott tőle a rosszra forduló sors, és mostantól minden jó lesz. (Nem lett jó minden.)

Dortmundban, tekintettel a rekkenő hőségre, sóval kérte a sört, mivel-hogy – magyarázta – a szervezetből izzadás révén távozó nátriumot pótolni kell. Aznap este került sor az első nagyobb mérvű berúgásra. Nem sörtől rúgott be, és nem az én jelenlétemben. Utóbb elmagyarázta, hogy ő a honvágy miatt szokott, ha egyáltalán *szokott* leittasodni. Ezek szerint az expedíció harmadik hetében, német földre lépve már feltámadt benne a honvágy.

Hannoverben hívták a helyi szabadkőműves páholyba felolvasni, de kiementette magát azzal az indokkal, hogy van egy hasonló nevű, minden páholyban ismert szabadkőműves, és nem akarja, hogy összetévezzék velük. Valójában inkább csak másnapos volt. A világkiállításra azért kivitetta magát, de egy kicsit még ott is kornyadozott.

Malborkról és Kalinyingrádról már esett szó. Attól kezdve mindinkább nőtt benne a honvágy. Vilniusban még tartotta benne a lelket az olasz reneszánsz jellegű városkép (hangoztatta, hogy a litvánok az árkádos-oszlopos udvarokat is Erdélynek köszönhetik, amennyiben Báthory István hívta Itáliából az építőmestereket a Vilnia folyó partjára), de az már nem tetszett neki, hogy az angolul beszélő litván idegenvezető egy árva szót sem ejtett a város lengyel és zsidó múltjáról.

Rigában szakadt az eső, október végi hideg volt, KAF haza akart menni Julikához. A hostessek tanácsstalanok voltak, nem tudtak repülőjegyet szerezni. KAF a szovjet időkben lerombolt, majd nemrég visszaépített vadonutú középkori rigai városházára is csak azért ment el, mert ott volt az esti fogadás, és a „Literaturexpress 2000” különböző nemzetiségű európai írói-költői nagyrészt az esti fogadásokon kipakolt szendvicsekkel táplálkoztak. Külön visszaemlékezés tárgya lehetne, milyen stílusban és módszerekkel tette rá a kezét a zsákmányra – mondjuk – egy Zürich környéki úriasszony és egy dublini cool fancy, mindketten írók.

Tallinnban ugyanúgy meglepődött, mint az egyik spanyol kolléga (civilben történelemtanár), hogy milyen csodálatos épségben megőrződött a középkori német városmag, és hogy a város régi német neve Reval. A meglepetés következő fokozata a spanyol pályatárs számára az volt, hogy miután estefelé betért a történelmi városmagban egy bárba autentikus észt áfonyapálinkát kóstolni, kint az utcán vette észre, hogy eltűnt a pénztárcája az irataival együtt. KAF számára pedig az volt az újabb meglepetés (amivel mégiscsak jobban járt, mint a spanyol szerző), hogy a kőből épült városmagot, a város kőszívét élénk színekre festett gerendaházak veszik körül, a gerendaházakat pedig panellakótelepek, és ezekben is, azokban is oroszok laknak.

Tovább is van, de nem folytatom. Szent-Pétervár... Moszkva... Minszk... Varsó... Berlin... – KAF számára ez a hosszú utazás életre szóló referencia volt. Rengeteg akkor szerzett élményét, tapasztalatát beépítette költészetébe, különösen az ezredforduló utáni években. De még a 2010-es Asztrov-kötetet is érdemes volna ebből a szempontból átvizsgálni.

Ha nem számítjuk a közös fellépéseket, kétféle munkakapcsolatban is álltam vele. Egyrészt sokszor publikáltam az általa (is) szerkesztett *Látó*-ban, másrészt ő az általam (is) szerkesztett *Alibi* című, félévente megjelent almanach majdnem minden számába küldött verset. Pontosabban: az utolsó kivételével mindegyikbe. És ahogy az én *Látó*hoz és a *Látón* keresztül KAF-hoz fűződő munkakapcsolatom összeszövődik a szerkesztőség többi tagjához fűződő barátsággal, úgy KAF *Alibi*-beli jelenléte sem írható le Nagy Gabriella és Torma Tamás, főként pedig az alapító főszerkesztő, Alexander Brody nélkül. Brody személyiségét ezúttal meg sem próbálom érzékelteni. Elegendő annyi, hogy voltak közös vonásai KAF-fal, még a huszonhat év korkülönbség, az erősen eltérő életút és a még inkább eltérő társadalmi helyzet figyelembevételével is. Ilyen közös vonás volt a soha nem lankadó érdeklődés a tudomány és a művészet minden területe iránt, a gyűjtőszervevény (Brody hozta létre a világ egyik legjelentősebb kínai tubákszelencegyűjteményét), a széles körű ismeretek csillogtatása, a tartós eufória felé szökdécselő gyakori elszontyolódás, valamint az apró szeszélyekbe átcsapó, hét országra szóló nagylelkűség.

Erősítették a párhuzamot az elrontott házasságok is. Brody kis híján büszke volt rá, hogy négyszer (tulajdonképpen ötször) házasodott, és egyik házassága sem bizonyult tartósnak.

Brodynak nem mindig működött jól az ítélőereje, de ettől függetlenül megbízható minőségérzéke volt. Szokása volt ismerőseit kérdezgetni, kiket tartanak legjobbnak a kortárs mezőnyben, és nem sajnált időt-fáradtságot utánanézni, csakugyan olyan nagy tehetség-e az illető. KAF-ra igen hamar, már az 1990-es évek közepe táján felfigyelt (körülbelül akkor, amikor Tóth Krisztinára és Láng Zsoltra is). Valahogy úgy tekintett rá, ahogy nagyapja, Bródy Sándor az Erdélyben felejtett Hunyady Sándorra, és KAF is afféle távoli rokont látott Brodyban, sőt néha éppenséggel nagybácsit.

KAF nem sűrűn találkozott Brodyval (csak ha Pesten járt, és Brody éppen nem honolulu rezidenciájában időzött, ott vészelve át az európai telet), de úgy vettem észre, mindketten odafigyelnek a másikra. Külön szertartás volt az *Alibi* új számába kért-várt KAF-vers beérkezése. Az *Alibi*nek tematikus számai voltak, és a szerkesztőség mindannyiszor külön körlevélben hívta fel a szerzők figyelmét, hogy a megadott témát a lehető legszabadabban értelmezhetik. Ennek KAF általában nem örült. A túlságosan bőre szabott téma, érzése szerint, ugyanúgy lötyögött rajta, akár az ő bahtyini értelemben vett kronotoposz-fogalmán egy sokmillió lakosú világváros. Kérte magát,

váratta a szerkesztőséget. Rég elmúlt a leadási határidő, és még mindig nem érkezett meg a KAF-vers.

Az erre hivatott munkatársnő már tördelte a kéziratot, és a KAF-vers még nem volt sehol. A telefonban azt mondta: rossz kedve van, most éppen nem tud írni. Igen ám, csak hogy az ilyen hosszú telefonbeszélgetések folyamán KAF fokozatosan jobb kedvre derült, és félóra, legkésőbb háromnegyed óra elteltével rájött, hogy fejben már meg is írta a verset, már csak fel kell jegyeznie.

És az utolsó pillanatban, amikor Macó, a tördelő eljutott a záró blokkhoz, menetrendszerűen befutott a költemény, KAF adta az utolsó *Alibi*-kötetek lezárását. Elvégre a kötet vége is kiemelten fontos hely. Ha KAF költeménye zár le valamit, akkor az nagyon le van zárva. Érdekes, hogy Brody, aki a határidők be nem tartását rendszerint ingerülten, sőt hisztérikusan fogadta, KAF esetében megértőnek bizonyult. Még ő nyugtatgatott minket, Gabit, Tamást és engem: ne aggódjunk, meglesz az a vers. Meg is lett. Utóbb ezek az *Alibi*-versek sorra-rendre bekerültek KAF saját kötetébe, és ott az alkalmiság legcsekélyebb nyoma sem érződik rajtuk.

*

Hirtelenjében ennyit mondhatok nemrég elveszített barátunkról. Nagy tehetség, nagy szellem és nagy lélek volt. Mindezt még inkább kiemelik kisebb gyarlóságai. Mondhatnám, hogy „emlékét megőrizzük”. Ez közhely, de annak sebezhetetlen. Csak hogy mit ér a még annyira gondos emlékezés egy telefonban elhangzó viccelődéshez képest, amikor nem gondolunk rá, hogy a tréfalkozás alanya egyszer majd, nemsokára, az emlékezés tárgya lesz? Sokáig fognak élni még olyan kortársai, akiknek személyes emlékei vannak róla. Annak idején meglepődtem, amikor Csorba Győző ezt a nevet ejtette ki, így: „Mészöly Miki”. Már akkor, harminc-negyven évvel ezelőtt is kevesek emlékezetében élt Mészöly fiatalemberként. Akik ma emlékeznek rá, mindnyájan idősödő vagy öregségtől roncsolt férfiként ismerték. Azt hiszem, ez a második vénülés, amely az utókor emlékezetében zajlik, van olyan drámai, mint az elsődleges.

Ide kívánczik Radnóti Miklós költői kérdése (akinek alakját és poétikai habitusát KAF remekül idézte fel egy pastiche jellegű versben): „De mondd, a mű, az megmaradt?”

Kicsit leegyszerűsítve: meg. A magam nevében annyit fűzhetek hozzá, hogy mostantól ugyanúgy olvasom az ő verseit is, ahogyan Térey János,

Borbély Szilárd és Simon Balázs köteteit emelem le a polcról, észben tartva találkozásainkat is. Vagy Kosztolányi és Tóth Árpád verseit, egy pillanatra elfeledve, hogy sohasem találkozhattam velük.

Végül az öregedésről, harmadszor és utoljára. A szövegek, a verses szövegek is öregsznek. Kopnak és avulnak. A nyelv alakulása és fejlődése a versekből is előbb-utóbb nyelvemléket csinál. A költői stratégiák és az egyszeri gesztusok is vénülésre vannak ítélve, és a ritkán bekövetkező megfiatalodást nevezhetjük termékeny félreértésnek is. KAF költészete, a magas fokú stilizáltság és dekorativitás miatt, ennek a folyamatnak talán még inkább ki van szolgáltatva, mint más, hasonló kaliberű költői életművek. Bízom benne, hogy ebben az esetben KAF verseinek a nyelvi elidegenedés közepette olyan fenséges elaggásban lesz részük, mint a régi mesterek sorainak, és a száz évvel későbbi olvasó olyasféle pajzán viháncolást talál bennük, mint Csokonainál és ahhoz hasonló daimón-ihlette égzengést, mint Berzsenyinél.

(2024. március)